

Stenene tale.

Indskrifter, Symboler, Skulpturer.

Tre populære Foredrag af Stiftsskriver, Dr. jur. G. Westrup.

I.

De dødes Ære.

De gamle Nordboer, der levede paa disse Egne i fjerne forhistoriske Tider, og hvis Kultur væsentlig kun kendes gennem de arkæologiske Fund, synes ligesaa lidt som Oldtidens andre primitive Folk at have været i Stand til at tænke sig, at med Døden ophørte Livet. Herom vidner den Omsorg, hvormed man allerede i den yngre Stenalder byggede anselige, uforgængelige Boliger for den Døde (Stendysserne, Jættestuerne). Og ligesom de nordiske Stendysser i deres Form ganske svarer til den præmykenske Broncealders Stenkamre paa de græske Øer og de oldsicilianske Klippegrave, og Jættestuerne – trods al Forskel i den kunstneriske Udstyrelse – er beslægtet med Kuppelgravene i Mykenai i det gamle Hellas, saaledes har rimeligvis ogsaa de Forestillinger om Døden og Livet efter Døden, som disse Gravbygninger i Hovedsagen er et Udtryk for, for saa vidt væsentlig været de samme som den Døde efter Døden tænktes at *leve videre* i Graven. Men ingen Indskrift eller billedlig Fremstilling er os overleveret fra hine fjerne Tider. Om den hele religiøse Udvikling, der fandt sin Afslutning før Vikingetidens Begyndelse, giver Gravfundene overhovedet kun yderst ringe Oplysning.

„Tryggvældestenen“. Indskrift: „Faa vorder nu fødte bedre end han“. (Se Teksten S. 60).

At Rester af gamle religiøse Forestillinger længe holdt sig i Folketroen, viser dog en Række Mindesmærker fra en senere Tid. Blandt de ældste Runemindesmærker afspejler saaledes en enkelt Sten, den fynske *Nørre-Næraa-Sten* fra Midten af det 9. Aarhundrede endnu tydelig den gamle Forestilling om Graven som den Dødes Boplig. Paa Stenen, der antages oprindeligt at have været rejst inde i selve Gravhøjen, findes med Runer i et urnordisk Sprog indristet de hemmelighedsfuldt mærkelige Ord:

„*Tormund nyd Højen*“

∫: Hvil i Fred i Gravhøjen.

Den samme Gravskrift med tilføjede Trylleruner findes paa den anseelige og smukke Runesten, der i 1921 fandtes som Tærskelsten foran Taarndøren i *Gørlev Kirke* ved Slagelse, og som, hvad der er værd at erindre, først i yderste Øjeblik ved Nationalmuseets direkte Indgriben undgik at forsvinde under et Dække af moderne Cement*).

Og endnu i Hedenskabets seneste Tid har de Gamles Opfattelse af Døden kraftigt givet sig Udtryk i de mægtige Gravhøje ved Jellinge med Gorms tømrede Gravkammer. Det er rimeligvis ogsaa en fjern Erindring om disse længst svundne Tiders religiøse Opfattelse, der endnu henimod Midten af det 11. Aarhundrede har holdt sig, naar det paa den sene skaanske *Hyby-Sten* hedder: „Tor huggede disse Runer og Torsten (∫: i Forening med Torsten). Folkvi ejer Højen“ (∫: Folkvi hviler i Højen).

Fra disse primitive religiøse Forestillinger stammer ogsaa Torpaakaldelsen og Forbandelsesformularen paa det store og smukke Gravmæle, som Ragnhild satte efter „Alle Saalve-Gode (∫: Gode i Saalve), Viets (∫: Helligdommens) hæderværdige Vogter“ paa *Glavendrup Mark* ved Odense (omkr. 900). Resten af Indskriften lyder: „Alles Sønner gjorde dette Mindesmærke efter deres Fader, og hans Hustru efter sin Husbond. Tor vie disse Runer. Den skal visselig komme til at sone sin Brøde, som over Vold mod denne Sten eller drager den bort over en anden (∫: for at rejse den over en anden)“. Graven viedes den Hus og Hjem beskyttende Tor, for at han skal vogte og værne den Døde.

Undertiden – som paa den noget senere vestjyske *Læborg-Sten*, rejst over den fornemme Frue Tyre – vies Graven sindbilledligt ved Torshammerens hellige skærmende Mærke. Ogsaa her, i den religiøse Ritus, møder vi aabenbare Elementer af ældgammel sydarisk Kultur, der først i sen Tid over Havet er bragt til de danske Kyster. Ligesom selve den nordiske Tor er en Overførelse af den græske Tordengud, der dyrkedes paa det præmykeniske Kreta som Hovedguden, saaledes er ogsaa Torshammeren sikkert en nordisk Gentaagelse af det kretiske Zeus-Symbol, Dobbeltøksen, der findes afbildet paa præmykenske Lerkar (Soph. Müller).

Endnu paa den jyske *Virringestien* fra Brydningstiden mellem Hedenskab og Kristentro i Slutningen af det 10. Aarhundrede paakaldes Tor til Gravens Beskyttelse: „Tor vie dette Mindesmærke“.

Det er imidlertid ganske andre Forestillinger, den store Mængde af de nordiske Runesten giver Udtryk for.

I. Under Indflydelse af gammel Skik i Norge og Sverige var det i den ældre Vikingetid ogsaa i Danmark blevet Brug, – paa Toppen eller ved Foden af en Høj, paa et viden om synligt Sted, ved Kongevejen eller ved Fjordenes Kyster eller ved Aaens Bred, til *Minde* om den Døde at rejse en stor og anseelig Sten af Granit med indristede *Runer*. Mange af de Runesten, der er bevarede, ogsaa af de yngre, er sikkert

* Johs. Brøndum-Nielsen: Hist. Aarb., Holbæk Amt 1923.

– ligesom de fleste Bautastene – ikke egentlige Gravmæler, men kun sat til *Minde* om den Døde. Ofte er de rejst fjernt fra det Sted, hvor den Døde faldt i Kamp eller jordedes.

Dette er sikkert Tilfældet med den tidlige jyske *Aars-Sten* (980–85), som Wimmer (gennem en Sammenligning med de skaanske Hällestads-Sten) mener, at en hjemvendt jysk Hirdmand Asser satte til Minde om sin paa Fyrisvoldene ved Upsala faldne Herre Val-Toke, d. v. s. „Toke, der faldt (eller var udset til at falde) paa Valpladsen“.

Paa den store og anseelige, noget senere *Aarhus-Sten* (fra ca. 1000), som i 1850 fandtes i den gamle Vandmølle i Aarhus, hvor den var anvendt som Hjørnegrundsten, og som „Gunnulv og Ögöt og Aslak og Rolv rejste efter Full, deres Kampfælle“, hedder det udtrykkelig om den Døde, at han faldt „østerude paa Havet, da Konger stredes“. Maaske sigtes herved til Slaget ved Svolder.

Og i enkelte Tilfælde – saaledes som den sene kristelige lollandske *Tillitse-Sten* (ca. 1080), som ifølge Indskriften „Eskel Sulkesson lod rejse efter sig selv“ – har den, til hvis Minde Stenen sattes, endnu været i Live. Men ligesaa sikkert er det, at mange – ogsaa af de ældste – Runesten virkelig er rejste over den *Dødes* Grav. I Indskriften paa et af de ældste Runemindesmærker, den store velbevarede nørrejyske *Gunderup-Sten* fra Beg. af det 10. Aarh., der nu er opstillet i Gunderup Kirkes Vaabenhus, og som „Toke rejste efter Abe (Api) sin Maag (S: Stiffader) og Tove sin Moder“, siges det udtrykkelig: „De ligger begge i denne Høj“. Denne Sten er iøvrigt yderst interessant derved, at vi her finder en Sten fra Hedenskabets Tid, som er rejst over en Mand og *hans Hustru*. Fra Kristendommens første Tider har vi som bekendt en anden Sten, rejst over en Mand og hans Hustru, nemlig den større Jellingesten, som Harald Blaataand rejste til Minde over Gorm og Dronning Thyre – ganske vist tillige til egen Berømmelse.

Og paa den kendte danske Runesten paa Øland, den i mange Maader historisk saa betydningsfulde *Karlevi-Sten*, som vistnok paa Svend Tveskægs Tid er rejst paa den øde Strand over en dansk Vikingehøvding, Sibbe den vise, Fuldars Søn, der her har fundet sin Død, og hvis Indskrift med de fra islandsk Skjaldedigtning kendte Omskrivninger (Kendinger), mytologiske Hentydninger og stærke Ordflytninger, som antages at skyldes et Samarbejde af en dansk Runerister og en norsk Skjald, hedder det „Skjult ligger Kampenes Truds Træ (d. v. s. Helten) i denne Høj“.

Foruden Fantasidyret, rimeligvis af irsk Oprindelse, bedst kendt fra den større Jellingesten, men om hvis Betydning ud over det rent ornamentale vi intet sikkert ved, møder vi af *verdslige* billedlige Fremstillinger paa flere Runesten *Mandshovedet*, utvivlsomt ligeledes af irsk Oprindelse. Saadanne Mandshoveder, hvortil Nordboen muligvis har knyttet visse mytiske Forestillinger, findes bl. a. paa *Aarhus-Stenen* og den omtrent samtidige *Sjælle-Sten*, nu opstillet i *Sjælle* Kirkes Vaabenhus. Paa flere Stene ses i Omrids afbildet Vikingskibe, paa den kulturhistorisk mærkelige skaanske *Tulstorp-Sten* (fra omkr. 1000) et Drageskib, hvis For- og Bagstævn ender i et Dyrehoved. Langs Rælingen 14 Skjolde. Paa den skaanske *Hunnestad-Sten* (ca. 980) findes en Rytter med Øksen over Skulderen. Paa *Hyby-Stenen* er afbildet en Hjort og paa *Handest-Stenen*, nu opstillet i Glenstrup Kirkes Vaabenhus, ses en Hund, der jager en Hjort.

Indskriften paa de ældste Runestene, hvis Sprog kan betegnes som et urnordisk,

har aabenbart som Regel været ganske kort. Paa den ældste danske Sten, *Kallerup-Stenen* (ca. 800–825), nu ved Hedehusene, nævnes blot den Dødes Navn: „*Hornbores, Svidings Sten*“ (d. v. s. Svides Søns Sten). Paa den vistnok samtidige *Snoldelev-Sten* (nu i Nationalmuseets Runehal) med Hagekorset og de tre sammenslyngede Horn (religiøse Symboler, om hvis Betydning vi intet sikkert ved) er der til Navnet føjet den Oplysning, at den Døde var „Taler“, d. v. s. „Vismand“, her rimeligvis Odinspræst, i Salhøje, d. v. s. Sallev. „*Gunnvalds Sten, Søn af Roald, Taler paa Salhøje*“ staar der i Indskriften. Paa Stenen skimtes iøvrigt, hvad der er værdt at erindre, et Solmærke, et Hjulkors, der utvivlsomt stammer fra en langt ældre Tid. Paa de to ældste jyske Stene er Indskriften yderligere kortfattet. Paa *Hammel-Stenen* (Aarhus Amt, ca. 900) staar kun: „*Ulvs Sten*“. Og paa den sønderjyske *Haverslund-Sten* (900–925), der under Krigen 1864 blev ført til Tyskland og opstillet i Haven ved Friederich Carls Jagtslot Dreilinden, nær ved Berlin, lyder Indskriften blot: „*Hæruhv*“.

Flere af Runestenene fra Begyndelsen af det 9. Aarhundrede bærer dog allerede en fyldigere Indskrift, der ikke blot meddeler den Dødes Navn, men ogsaa giver Oplysning om, hvem der rejste Stenen. Indskriften paa den kun i Brudstykker bevarede fynske *Flemløse-Sten* fra det 9. Aarh.s Begyndelse lyder saaledes i Wimmers Rekonstruktion: „*Efter Rolv, som var Nore-Gode* (d. v. s. Helligdommens Vogter), *staar denne Sten. Sønnerne satte den til hans Minde*. Herefter tilføjes Runemesterens Navn: „*Aaveristede Runerne*“. Og dette Indhold bliver med Variationer i det sproglige Udtryk og forskellige Tilføjelser Indskrifternes Grundformel i hele den egentlige Runestens-tid fra henimod Midten af det 10. til noget før Midten af det 11. Aarhundrede. Hertil føjes saa jævnlig et enkelt Lovord over den Døde.

Ofte betegnes den Døde blot som *harda godan Tegn* (d. v. s. Mand), hvis han er gift, *harda godan dræng*, hvis han er ugift, Udtryk, for hvilke – som Dr. Lis Jacobsen i sin fortræffelige Haandudgave af Wimmers Runeværk bemærker – intet dækkende Ord findes i vor Tids Dansk, men som kan omskrives ved „en Mand, som han bør være, uden Frygt og uden Svig“, en Dom, der i al sin fyndige Korthed sikkert har indeholdt den højeste Ros. I andre Indskrifter berømmes den Døde som „den veltalende Mand“, som den „med det røde Skjold“ (d. v. s. den kamplystne), som „den fige“ (d. v. s. den djærve), „den raadspage“ (d. v. s. den vise), som „den bedste af Bomænd“ (d. v. s. Landmænd) og „mildest paa Mad“ (d. v. s. den meget gæstfri), „den myge“ (d. v. s. den smidige eller blide), „den heftige“ (egentlig den skarpe), som „Fremstormeren“.

Indskriften paa *Tryggevælde-Stenen* (ca. 900), nu opstillet i Nationalmuseets Runehal, slutter med følgende Linjer formet i Vers: „*Faa vorder nu fødte bedre end han*“.

Undertiden er Dommen over den Døde udtrykt i Form af en historisk Beretning. Paa *Sjørup-Stenen* ved Upsala (980–985), som Saxe satte efter Asbjørn sin Fælle, Tokes Søn, læses saaledes: „*Han flygtede ej ved Upsala, men vog mens han havde Vaaben*“. Og paa den mindre, nu saa stærkt omstridte, *Jellinge-Sten* fra Hedenskabet seneste Tid (ca. 940), som Gorm – efter den traditionelle Tydning – lod sætte efter sin Hustru Tyre, staar de berømte Ord: „*Danmarks Bod*“, d. v. s. den, der frelste Danmark. Paa en enkelt Sten, *Sønder Vinge-Stenen* fra Begyndelsen af det 11. Aarh., som „Tove Bryde (d. v. s. Forvalter paa en Kongsgaard) rejste efter Urøke og Kade, sine to Brødre“, afspejler Dommen, der – strofisk formet – har Karakteren af et Tanke-sprog, en anden Side af den ellers saa urolige Vikingetid, Bondens fredelige Dont:

„Sæl (d. v. s. lykkelig) den, som pløjed
og saæde ung,“

hvortil føjes: „Det vil give Grøde“.

Paa *Rimsø-Stenen* fra ca. 940, som „Tore Enraades Broder rejste efter sin *Moder* og sin *Søster*, (to) gode *Kvinder*“, slutter Indskriften med Strofen: „Døden er den største Ulykke for Sønne“. Og paa den større jyske *Bjarregrav-Sten* fra Begyndelsen af det 11. Aarhundrede, som „Tove rejste efter sin *Ægtefælle Tomme*“, er der til Lovordene „den dyrebare, en meget gæv Mand“ føjet „som var højt elsket af hende“. Ogsaa i Indskriften paa den omtrent samtidige *Asfærg-Sten*, nu i Nationalmuseet, møder vi en mere personlig Tone: „Saare god (være) *Din Ro*“. Men bortset herfra findes i Indskrifterne ingen Antydning af Adskillelsens Smerte, af Sorg eller Savn. Ligesom det gammelattiske Gravmæle, den joniske palmetsmykkede Stele med en senere gentaget homerisk Vending var „de Dødes *Ære*“, saaledes var – i nordisk Omstøbning – den med Runer indristede, bautaformede Granitblok først og fremmest *Æresmindet* for den Døde. Paa et viden om synligt Sted rejstes Vikingetidens køligt fornemme Runesten, for at den til sene Tider kunde *forkynde* den Dødes Navn.

„Stenen siger, den længe vil stande. Val-Tokes Navn vil den nævne“ staar der paa *Aars-Stenen*. „Dette Minde, mærket (☉: med Runer) vil altid lyse“ (d. v. s. vidne højt), hedder det paa den jyske *Aalum-Sten*. Og bortset fra *Nørre Næraa-Stenen* findes i Indskrifterne intet Udtryk for religiøs Følelse.

Graven var ikke længer den Dødes Bolig. Naar Legemet var gaaet til Grunde, „Alstedstenen“. (Se Teksten S. 62).

da var Graven tom. Ogsaa den gamle Sjæletro var vejet. Om Sjælen vidste man intet. Tilbage var kun Troen paa egen Styrke. Livet var en Kamp. Dets Maal var Daad. Alt var forgængeligt. Kun Ryet for Stordaad var udødeligt. Som det hedder i den kendte Strofe i Havamaal: „Eet, jeg ved der aldrig dør: *Dom* over hver en Død“. Ikke Gudernes, men Menneskenes *Dom*, *Eftermaalet* i de kommende Slægter.

II.

Kristelige Runesten.

Overfor Anvendelsen af *Runeskrift* stod den første kristne Gejstlighed i og for sig ikke fjendtlig. Runen var jo – som af Wimmer paavist – i Virkeligheden kun en efter Sproget tilpasset og af tekniske Grunde, af Hensyn til Skæringen i Træet nødvendigjort Omdannelse af de romerske Kapitalbogstaver. Vi finder den da ogsaa endnu flere Aarhundrede ind i den kristne Tid anvendt ikke blot paa Ligsten, men ogsaa i Indskrifter paa kirkelige Genstande (Døbefonte, Røgelseskar). Men den Skik at sætte en Runesten til Minde om den Døde var dog en Erindring om Hedenskabet. Og at rejse *Høj* over den Døde ude paa Marken var ikke blot en hedensk Skik, men afgjort i Strid med selve den kristne Læres Fordring om Gravlægning i viet Jord.

At Højlægning paa Island allerede i den ældste kristne Tid opfattedes som typisk hedensk, ses af Landnamsbogen, hvor det om Bjørn den østrøne hedder: „Han blev *højlagt* ved Borgarløk, thi han var af Ketil Flatnefs Børn, den eneste udøbte“. Endnu i de nordiske Love fra Begyndelsen af det 13. Aarh. findes i Ordforbindelser „*Høj*“ i samme Betydning som „hedensk“. „*Høj*“-mand kan ej arve“, hedder det i Skaansk Lov. Kun den, der var kristnet, kunde tage Arv. Al Jordfæstelse i „*Høj* og heden Jord“ var det derfor af Vigtighed at faa afskaffet. Men de gamle nedarvede Gravskikke, der Slægt efter Slægt var blevet fulgt, lod sig ikke saa let udrydde der, hvor Ærbødighed for det fra Fædrene nedarvede var saa stærkt udviklet. Endnu paa Svend Tveskægs Tid var det almindeligt at rejse Runestene til Minde om de Døde. Først henimod Slutningen af det 11. Aarh. taber Skikken sig for efter Midten af det 12. Aarh. helt at ophøre. Og først omtrent samtidig ophører den Skik at rejse *Høj* over den Døde.

Paa de ældste kristelige Runesten har Indskriften ligesom paa de hedenske vistnok som Regel kun været kort berettende. Og Stenen har rimeligvis blot været kristnet derved, at et Kors har afløst det gamle hedenske Sindbillede, Thorhammeren. Paa den kun i Brudstykker bevarede *Durup-Sten* fra ca. 980, hvor Korset endnu kun optræder som et lidet Indskriften viende Tegn, læses saaledes, med Dr. Lis Jacobsens Udfyldning: „Tove satte denne Sten efter Toke sin gode Husbonde“. Paa den smukke *Alsted-Sten* fra Midten af det 11. Aarhundrede, indmuret i Alsted Kirkes Skib, er Korset, der nu indgaar som Led i Stenens Udsmykning, anbragt midt paa Stenens øverste Flade og Indskriften i et Baand langs Stenens Rand. Indskriften lyder: „Eskel satte disse Stene, et anseligt Mindesmærke, efter Østén og efter sin Broder, Østéns Søn“. Fra den ældste kristne Tid har vi den større *Jellinge-Sten*, som Harald Konge bød gøre „efter Gorm sin Fader og efter Tyre sin Moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne“. Paa den ene af Stenens tre Sider findes Indskriften, paa den anden en Drage omslynget af hedenske Slangeornamenter. Paa den tredie Side ses en Kristusfigur, vistnok den ældste kendte nordiske Fremstilling af Kristus uden Kors, men med udbredte Arme, ligesom korsfæstet, staar Frelseren med en Glorie om Hovedet.

Allerede fra Slutningen af det 10. Aarhundrede træffer vi imidlertid Indskrifter med kristelig-religiøst Indhold. I Stedet for Indvielsen til Thor træder Gudspaa kaldelsen. Paa den monumentale skaanske *Skårby-Sten* fra c. 980 med det store Dyreornament, nu opstillet i Marsvinsholms Slotspark, slutter Indskriften:

„Hans Sjæl hjælpe den gode Gud“.

Paa andre Stene lyder Paakaldelsen: „Den hellige Krist hjælpe hans Sjæl“, eller „Gud og Guds Moder hjælpe hans Sjæl“. Den bornholmske *Øster Larsker-Sten* fra c. 1070 bærer Indskriften: „Hvile naa hans Sjæl“. Og paa den ejendommelig slanke *Lundhøj-Sten* paa *Klemensker Kirkegaard*, rejst (c. 1100) til Minde om en Mand og hans *Hustru*, læses:

Krist og Sankt Mikael hjælpe Ødbjørns og Gunnilds Sjæl til Lys og Paradis“.

En egen personlig Form har Paakaldelsen faaet i Indskriften paa den sene bornholmske *Øster Marie-Sten* (c. 1200-1210):

„Den gode Gud med Sankt Mikael hjælpe Din Sjæl“.

I Stedet for Eftermælet, det jordiske Ry, samles nu Tanken om Sjælens Frelse til Lys og Paradis.

* * *

Ligbrænding og Kristendom.

Af Sognepræst *P. Severinsen.*

Man har været saa venlig at give mig Lov til i Nr. 1 at præcisere den kristelige Stilling til Ligbrænding. Derfor tillader jeg mig yderligere at komme med en Bemærkning i Anledning af en svensk Ytring Side 24 (1930) om Kirkens Holdning. Kommunal-syndikus Gustaf Schlyter kalder „Eldbegængelse“ en Gravskik, „som fremhæver det aandelige hos Mennesket og det døde Støvs Intethed“. Senere er der noget om, at „den Døde føres ud i det uendelige Rum“, formodentlig ved Brændingen.

Jeg tillader mig at gøre opmærksom paa, at det ikke er paa en saadan „Fremhævelse“, at den nye Begravelsesskik opnaar „al Kirkens Velsignelse“. Ordene i disse Udtalelser er jo poetiske og flertydige, men man føler dem dog som Udtryk for en Kristendommen modsat Religion, der med de gamle Pythagoræere og Gnostikere fantaserer om Sjælens Frigørelse fra Stoffet, vel nærmest i Kraft af iboende Evner, der frigøres. For den historiske Religion Kristendommen var Legemet ikke en Intethed overfor Fremtidshaabet; – og det er heldigvis denne historiske Kristendom, der interesserer den kristne Ungdom nu, saa den Slags Tanker vil faa en haardere Dyst med de unge Præster end med de halvgamle.

Nej, den mulige Forsoning skal ligge i et Overvejselsesresultat, at vi kun har *en Fortvivlelsens Udvej* med et Lig, idet vi ikke formaar at frede mod Ødelæggelsens Magter. Ogsaa Begravelsen har noget opgivende ved sig, og vor Kirkegaards-Slendrian er endda bleven ondartet, vel dog fordi ogsaa Kristenheden har været smittet af gnostiske Tanker. Gaar da ogsaa Kristne over til Ligbrænding, kan det kun være som et radikalt Udtryk for vor haabløse *Magtesløshed* i Retning af at være med til at forberede det, som engang skal ske ved et Guds Under. Skal noget fremhæves ved en „Ildbegængelse“, saa kan det for Kristne ikke blive noget om en Menneske-